

O NEKDANJEM ŽEBLJARSTVU NA BIVŠEM KRANJSKEM

JOZE GASPERSIC

»Žebli v očeh« niso bili samo Kamnogičanom in Kroparjem, kakor jih je videl O. Župančič, in Železnikarjem, bi kdo pristavil, temveč, — če gremo po zgodovinskem redu, — tudi Tržičanom, Ločanom, Ljubljancem, Lipničanom, Hotaveljcem, dolenskim Zagrajcem, Čabrancem, Beljanom pri Kranju, idrijskim Vojsčanom in še kakšnim drugim krajanom.

Nastanek, razvoj in konec tega žebllarstva z razmahom v XVIII. stoletju, ko je štel, — že ne vse, — do poldrug tisoč kovačev, mojstrov in hlapcev obojega spola od 12. do 60. leta in čez, in pa njegov različni ustroj od cehovskega preko fužinskega v zgodnjem kapitalizmu do hišnoobrnega in malopodjetniškega v odmirajočih manufakturah in končno od združnega do občedružbenega, ko se je ročno žebllarstvo, takrat živo le še v Kropi in Kamni gorici, bolj ali manj načrtno umikalo pred stroji in nekovaškimi tvorivi, to z nekaj potezami skicirati in spopolniti dosedanje opise je namen pričujočega članka. Vrzeli bi se dale dopolniti s krajevnim gradivom, če bi se kdo lotil raziskovanj.

NASTANEK MESTNEGA IN CEHOVSKEGA ŽEBLJARSTVA

Ko je z razpadom starega sveta zamrlo razvito, v Galiji kakor v Noriku enako organizirano, enake stavbne in okovne tipe žeblljev izdelujoče pol vojaško pol cehovsko rimsko žebllarstvo, je grajski ali samostanski tlačan sam dolgo koval iz skromnih količin kmečkega železa, kar je potrebovalo opustošeno gradbeništvo. Potem se je tak splošni kovač polagoma naselil v nastajajočem upravnem in trgovskem središču večjega okoliša, v mestu, in dobil kot zaželen obrtnik meščansko svobodo. Tako je Škofja Loka 250 let po podaritvi kronskega sveta freisinškemu škofu postala med 1248 in 1274 mesto in je 1263 imela dva kovača, ki sta kot drugi meščani dobila nekaj škofjega sveta v mestu. Takšni so pri nas in drugod v XIV. stol. začetki poživiljene železne obrti in trgovine, ki ju je na novo pospeševalo železarstvo na vodni pogon z večkratno povečanimi količinami železa v pripravnih merah in oblikah. Pri izpopolnjevanju sortimenta železa so štajerski in koroški fužinarji in trgovci za nekaj desetletij prehitevali naše kovače. Žebllarna v Bistrici (Feistritz) pri Judenburgu je delala že pred 1309 (letnica ni povsem zanesljiva); cajnarico (Wasserschmiede, da man Eisen zainen soll) pri admontskem

Obdachu so postavili 1355; podkvarna in žebllarna pri Ober-Zeiringu nad Muro je stala o. 1360; v freisinškem Waidhofenu ob Ybbsi so pred 1371 predelali železa iz Erzberga, kolikor so ga zmogli. Najstarejše štajersko kladivo s plavžem je delalo v admontskem Weissenbachu ob Anizi 1290. Malo pred 1430 se je štajerska proizvodnja železa močno dvignila, kar potrjuje sedem admontskih kladiv 1448, kjer so bila prej tri. Treba je bilo več kladiv že zato, ker je rastla teža mas (volkov) in so te vsebovale več jekla.

Z normiranjem stavbnih elementov — žeblljev in s povečevanjem prometa z njimi se je oblikoval kovaški poklic žebllarja v tesni bratovski in interesni zvezi z drugimi kovaškimi panogami. V Škofji Loki in njenem najbližjem okolišu je deloval v drugi polovici XV. stol. kovaški ceh z desetlinami mojstrov, pomočnikov in učencev splošnokovaškega ali ključavničarskega, podkovskega ali podkvarskega in žebllarskega stanu. Mestni trgovci so že prevzemali njihove izdelke in jih preskrbovali z zelenimi potrebščinami. Opravljali so zanje kreditne posle ali založništvo in trgovino na daljavo, gotovo tudi izvoz v Benetke in v Italijo sploh. Domače mesto pa je pospeševalo obrtno dejavnost na svojem ozemlju s svojim pravnim, gospodarskim in kulturnim redom, pri čemer je uživalo pomoč zemljiškega gospoda. Strokovni profil srednjeveškega loškega žebllarstva se nam očrtuje v cehovski organizaciji samostojnih obrtnih mojstrov z družinami po enega ali več pomočnikov in učencev, kolikor so jih dovoljevala pravila, in v ohranjenih vzorcih stavbnih žeblljev pravilnih in enakomernih oblik, kakršni so se takrat in skozi nadaljnjih štiri sto let prodajali iz Kranjske in Koroške v Sredozemlje in se obilo uporabljali tudi doma. Cehovski žebllji kaže-

Na tem vrtu v Kamni gorici je bila utica, v utici se je rodila Župančičeva »Žebllarska«

jo v primerjavi z novejšimi vzorci večjo skrb za obliko in težo, iz česar sklepamo na pazljivost ceha in mojstrov pri kakovosti izdelka in strokovnem izučevanju naraščaja.

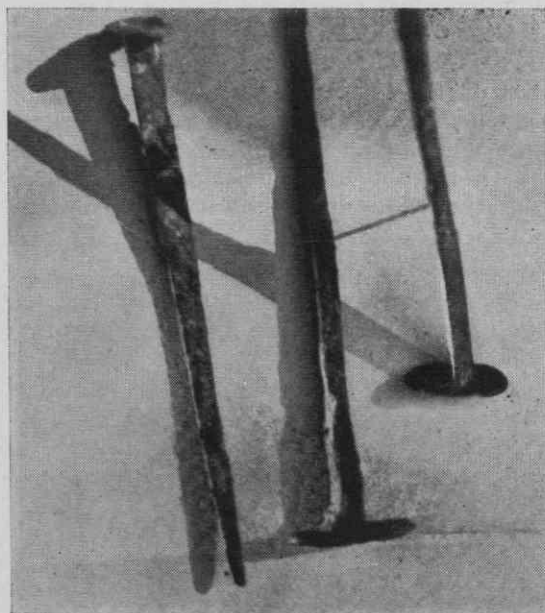
O manj svetlih straneh pri delovanju cehov govori zgodovina, a tudi primer loškega kovaškega ceha, ki ga poznamo iz pogodbe med kovaškimi rokodelci v Loki in na Fari ter železarji v Železnikih (Eysner zu Eysnern) iz 1488, kaže nevarno ožino cehovstva, ki je v korist ceha omejevalo proizvodnjo, jo izven ceha preprečevalo, postavljalo oteževalne pogoje za napredovanje pomočnikov, če niso bili mojstrski sinovi ipd.

KONEC CEHOVSKEGA ŽEBLJARSTVA PO SRECANJU Z ŽELEZNIKI

Lahko si mislimo, da je napredek loškega žebjarstva mikal pod istim gospostvom živče Železnikarje, ko so tovarniki iz njihovega železa izdelane žblje prenašali mimo njihovih fužin proti Furlaniji, od koder so prišli utemeljitelji Železnikov. Pomnožitev števila deležnikov Zgornje fužine od štirih v 1426. letu na osem v l. 1501 in isto število deležnikov v Spodnji fužini tudi 1501 kaže, da se je proti koncu XV. stol. začela pri železniških fužinah nova, povečana podjetnost; opravičeno jo pripisujemo izvoznemu žebjarstvu, ki je s končnim izdelkom dajalo večji dobiček kot prejšnji polizdelek — železo v palicah. Ne dolgo za Škofjo Loko so zapela žebjarska kladiva tudi v Železnikih, le da jih tu niso vihteli cehovci, ker

tu dotlej ni bilo drugih naselnikov kot fužinarji, njihovi delavci in rudarji, katerih skupnost je kazala znake nastajajoče občine, drugačne kot je mesto, in v kateri so fužinarji hoteli imeti in so pred 1500 tudi dobili vrhovno oblast, ko jim je bilo dovoljeno nižje rudarsko sodstvo. Prihajajočim žebjarjem so morali fužinarji priskrbeti tvorivo, streho in naprave za delo, v mnogih primerih tudi stanovanje in hrano. Pri takšni odvisnosti ni mogla nastati cehovska organizacija žebjarjev. Delavnice — vigenjci z ognjišči-ješami so štele po več desetih kovačev in kmalu so kovale tudi ženske ter maloletni otroci. Vigenjci so bili verjetno takoj zasebna last posameznih fužinarjev, ne od fužin neločljive »entitete«, pač pa samostojne posestne enote, s katerimi je fužinar prosto razpolagal. Ko govorimo v naslednjem o fužinskem žebjarstvu, mislimo na samostojne žebjarske obrate fužinarjev, ki niso bili pod skupno upravo, kamor sta sicer sodila plavž in veliko fužinsko kladivo s skupnim imenom »fužina«. Od manjših kladiv v ločenih poslopjih, cajnaricah, je moglo biti katero fužinsko, večinoma pa so bila tudi last posameznih fužinarjev ali njihovih manjših občasnih združb. V novejšem jeziku bi vigenjce, med katerimi so posamezni imeli večje število ognjev ali ješ, n. pr. osem v Železnikih in do 50 in več žebjarjev, imenovali manufakture, značilne za zgodnji kapitalizem. Tako sta se okoli leta 1500 menjala srednjeveško cehovsko žebjarstvo v Loki in zgodnjekapitalistično žebjarstvo v Železnikih.

Ne vemo, če so fužinarji prevzeli tako cehovsko pravilo ali običaj za svoje žebjarstvo n. pr. če so uredili izučevanje novodošlih in mladine. Mislimo, da je nova organizacija žebjarstva z drugačno pozornostjo na dobiček kmalu pomenila strokovno in socialno nazadovanje in ponižanje stanu, v katerega so se brez rešetanja zgrinjali dninarji (arme Leut), kakor imenujejo 1547 v Kropi poleg fužinarjev vse prišleke; brez učne dobe in izpitov in zaradi velike odvisnosti je ginila ali se ni ostvarjala stanovska zavest. Kljub raznim poskusom in podvigom za ozdravitev strokovnih in družbenih odnosov žebjarstva, započetih znotraj in zunaj stanu, se v kapitalistični dobi žebjarstva ni nič bistvenega izpremenilo in je 1794 menila ljubljanska kresija, da bi bilo pametno urediti žebjarje kot posle, ki nimajo učne dobe. Značilno je, da tržiški žebjarji druge dobe niso prišli v kasnejši tamkajšnji kovaški ceh, na drugi strani pa se tudi kranjski žebjarski fužinarji in njihovi fužinski kovači niso nikoli cehovsko organizirali, pač ker je bilo žebjarstvo s svojo naravno tendenco drobljenja fužinske

Srednjeveški loški žblji

posesti element razdora in nemira v fužinarško-žebbljarskem kapitalizmu.

Svojskost tega dogajanja v kranjskem fužinskem žebbljarstvu osvetljuje vzpodbudnejši pogled k severnim sosedom. Samostojni žebbljarji iz več med seboj do 20 km oddaljenih krajev ob nižjeavstrijskih rečicah Erlauf in Ybbs, ki se izlivata v Donavo, so že 1559 dobili žebbljarski red z vzorci in težami žebbljev; prodajne cene pa so določili kraljevi komisarji sporazumno s kovači in založniki. Žebbljarji v Anizi v Zg. Avstriji, združeni v losensteinski skupnosti, so 1621 prejeli žebbljarski red, ki je vseboval stroge predpise o nadzorstvu kvalitete žebbljev; delati so jih morali iz nekih vrst jekla, da so bolj sloveli kot nižjeavstrijski. Proti rušenju uradno določenih cen žebbljev so se 1685 združili samostojni žebbljarji iz muriške doline. O koroškem žebbljarskem redu 1759 bomo slišali na drugem mestu. Cehovsko organizirani žebbljarji (Schwarznagelschmiede) so bili na Štajerskem še v začetku XIX. stoletja. Vsi ti žebbljarji so imeli malone za sosede vladarjeve urade in so uživali neprestano večjo pozornost kot oddaljeni Kranjci. Na Kranjskem poznamo samo neuradni žebbljarski red iz časa o. 1630 za Železnike, Kropo, Kamno gorico in Fužine ob Krki (Zagradec), ki se ga glede tež po Valvasorju in po Müllnerjevih podatkih posebno v Kropi niso držali, ampak so dobavljali prelahke žebblje. Bratovščinska ceha štajerskih fužinarjev sta znana dva, prvi iz 1492 za štiri admontske kraje ob Anizi, ko ta prišumi iz Gesäuse, drugi iz 1496 za Murau in okolico. V obeh so bili včlanjeni vsi fužinarji in delavci od lastnika kladiiva do vodárja. Sinovom in zetom fužinarjev se ni bilo treba učiti (ums Handwerk dienen), sicer je bila učna doba 3 leta, nato je vajenec moral opraviti vpričo štirih mojstrov in pomočnikov določeno delo. — O čem takem pri kranjskih fužinah ni sledu.

Bolj tehnična pogojenost kot stanovska ureditev sta bila naziva mojster in hlapec za koroško-kranjski žebbljarski par — dva moška, moški in ženska, dve ženski — pri nakovalu, uveden zelo zgodaj v XVI. stoletju pri kovanju sredozemskih žebbljev z razmero ma dolgo in tanko štiblo, za katero je bilo spričo naglega ohlajevanja železa nujno skupno in hkratno kovanje v dvojce, da ni bilo ponovnega beljenja, s katerim je bila vezana izguba železa, oglja in časa.

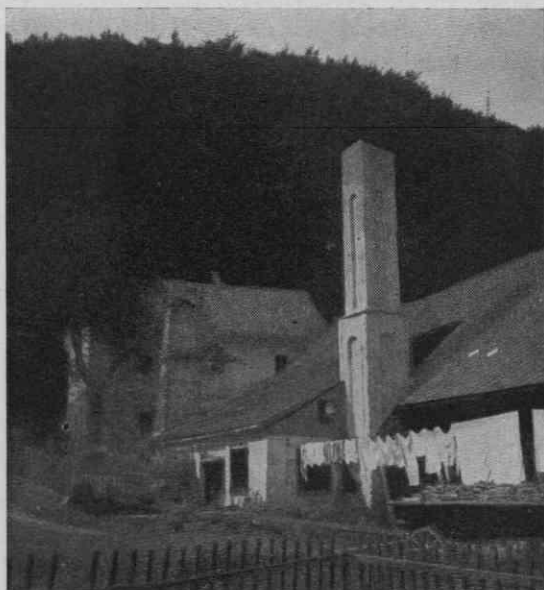
Nasproti Zoisovemu bohinjskemu imenovanju žebbljar se je v Kropi ne samo v vsakdanji govorici do konca trdno držala beseda kovač. V oklicni knjigi župnije Kroke je v dobi od 1823 do 1843 med 213 ženini 65 kova-

čev, 40 kovaških mojstrov, 11 fužinarjev, 23 fužinskih delavcev (plajerji, drogarji, cajnarji, pečniki, hajcer, bosargebar, basove, podajovci) in samo še 4 poshtarji, ker pošterovci po 1831 niso več nastajali. Kovaški mojster pomeni očitno mojstra v paru, pod imenom kovač pa se nam predstavlja večidel hlapec iz para in verjetno tudi kovač, ki je delal take žebblje, pri katerih hlapca ni bilo treba, n. pr. drobnino, žbice, römarme itd.

Ob srečanju cehovskega žebbljarstva v Škofji Loki s fužinsko zgodnjekapitalistično žebbljarsko manufakturo iz Železnikov so posredovalci freisinškega škofa 1488 nadeli Železnikarjem cehovsko uzdo, ki so jo ti nedvomno kmalu odvrgli, kajti o nadaljnjih srečanjih med obema skupinama freisinškega žebbljarstva in o loških žebbljarjih samih po omenjenem letu ne vemo ničesar, pač pa imamo druge znake, da je ta mestna obrt v prvi polovici XVI. stoletja domala izginila. Tudi proti predpisom novih policijskih redov iz prve polovice XVI. stol. se noben ceh ni mogel držati, kaj šele ustanoviti. — Pod pritiskom rastoče ponudbe fužinskih žebbljev pa so prenehali kovati žebblje tudi v drugih mestih.

ŽEBBLJARSTVO V KROPI, KAMNI GORICI IN KOLNICI

V deželnoknežjih fužinah pod Jelovico se je naselilo žebbljarstvo najbrž šele v prvi polovici XVI. stoletja. Fužine so namreč tu proti koncu XV. stoletja nazadovale in se število prebivalstva ni kaj dvignilo nad število v sredini stoletja, ko je Kropa ali so celo

Nekdanja Tomanova cajnarica v Kamni gorici,
danes Cvetkova sekirarica

vsi trije kraji skupaj šteli samo šest hiš, bivališč maloštevilnih fužinarjev in najpotrebnějšíh delavcev. Fužinarjev je bilo tu proti koncu stoletja pri vseh fužinah le pet, od katerih je imel Žan v Kropi še nekaj družabnikov (Mitgesellen). Šele 1547 izvemo nekaj o podjelovškem žeblljarstvu iz pritožbe fužinarjev proti zakupniku radovljiške gosposčine, ki jim je kratil stare ortenburške svoboščine. S sklicevanjem na porast naselbin od 6 na 72 hiš v sto letih prosijo za potrditev ortenburških svoboščin, katerih prepis prilagajo in za obnovitev dovoljenja tovarne poti čez Bačo, po kateri so hodili oni in njihovi predniki s trgovskim blagom kakor železom, žebllji, vinom in drugim v Gorico in Videm, tja in nazaj.

Na to prošnjo 1550 podeljeni ferdinandjski rudarski red za Kropo, Kamno gorico in Kolnico se tiče žeblljarjev tolikole: Imenuje jih ob drugih pripadnikih fužin, ki naj bodo poslušni gospostvu, na voljo v deželnih stiskah in ob vpoklicih ter jih torej izenačuje z njimi; ob številnih določitih izrecno za rudarje in fužinske delavce ne predpisuje ničesar posebej za žeblljarje, pač pa na nekaj mestih govori splošno o delavcih v rudniku in ima na enem mestu izraz kolibe, koč (Hütten), ki morda oznamuje vigenjce, če vzamemo to besedo kot okrajšavo za Nagelschmiedhütten. Vsa koncepcija rudarskega reda, o čemer govori že njegov naslov, je ukrojena skladno starim dejavnostim ortenburškega reda iz 1381 in se zdi kot da so žeblljarji pritiščali vanj kot zamudniki.

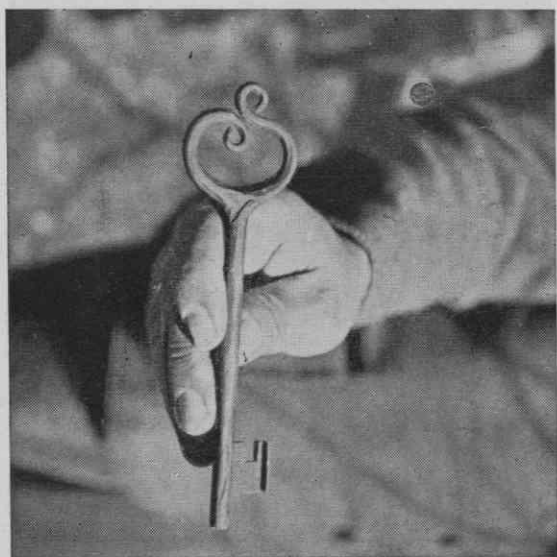
Žeblljarji so bili sicer podrejeni rudarskemu sodniku, toda v čem naj ta nadzoruje

njihovo delo, o tem ni v rudarskem redu besede, s čimer se posredno potrjuje opravičenost domneve, da so bili žeblljarji kot delavci posamičnih fužinarjev podrejeni krajevnemu rudarskemu sodniku le posredno. Njihova dejavnost za pravilno poslovanje fužine od rudne jame do velikega kladiva tudi ni bila neobhodna. Zato so bili v fužinah drugoten element, katerega jedro se ni stapljalo z manjšim, toda važnejšim številom delavcev pri pridobivanju železa. Rudarji in fužinski delavci redoma niso prehajali h kovanju žeblljev in obratno in so se šteli za stopnjo višje. Imeli so posebne poklice, kakor pečnik ali plavec, veliki kovač ali ogómošter, vodár itd., za katere je bila pri drugih fužinah, od koder so večkrat prišli v službo pod Jelovico, predpisana učna doba. Dobre fužinske delavce je bilo treba iskati, morali so biti močni, krepke postave in so imeli boljšo plačo. Ob njih je padel žeblljarski poklic pri fužinah še malo nižje.

ŽEBLLJARSTVO DROBI FUŽINSKO POSEST

Število družabnikov pri fužinah v Železnikih 1501 so začeli večati žeblljarski podjetniki, ki jih je pot do žeblljarije vodila skozi fužino, se pravi, morali so imeti železo za cajne in ga pridelati v skupni fužini. Tako je imel fužinar dve duši, zdaj je visel na lastni žeblljariji, zdaj na skupni fužini.

V začetku so bili celi vigenjci last posameznih fužinarjev, pozneje pa je vse bolj postajala zemljeknjižna enota celo le ena sama ješa. Pet deležnikov cele fužine je moglo pridelati toliko železa, kolikor ga je potrebovalo 24 ješ, ali po približnem kasnejšem kropskem poprečju 6 do 7 vigenjcev. (Vigenjc str. 41.) Čim več pa je bilo posestnikov vigenjcev oziroma ješ, tem več je bilo fužinskih deležnikov, tem bolj se je drobila fužinska posest. Vsaka od obeh fužin v Železnikih je bila že 1568 razdeljena na 16 deležev, 1573 pa Zgornja že na 24 deležev, medtem ko je šla Spodnja na 9 deležev nazaj. Leta 1664 in 1682 štejeta obe fužini spet 16 deležev (okoli tega časa so bila gospodarsko neugodna leta), ki so se 1747 ob največjem porastu žeblljarstva razdrobili na trikratno število, pri čemer je potem ostalo. Najmanjša enota fužinske sosesi je bila torej oseminštiridesetina. V Železnikih je bilo 1747 v vsaki fužini po 18 deležnikov, v Zgornji s po enim do osem deležev, v Spodnji pa s po enim do osemnajst deležev; deležniki Zgornje in Spodnje fužine pa so bili med seboj različni ljudje, tako da je bilo 1747 v Železnikih 36 fužinarjev. V XIX. stoletju se začne v Železnikih obratni razvoj. Globočniki pri-

Ključ vigenjca Vice v Kropi

dobe do 1868 skoraj $\frac{2}{3}$ deležev — šlo je za modernizacijo fužin, 1858 so postavili valjavnico itd. Proti koncu stoletja postanejo Globočniki edini fužinarji in okoli 1900 opuste žebbljarstvo; kmalu nato pa tudi obe fužini ter se oprimejo izdelovanja žičnikov v Ljubljani.

Počasneje kot v Železnikih se je drobila fužinska posest ob žebbljarstvu tudi v Kropi in Kamni gorici. V Kropi je bilo 1579 v obeh fužinah nekako 12 deležnikov, ki so imeli v lasti osem vigenjcev; štirje vigenjci so bili last posameznih fužinarjev, v drugih se da ugotoviti solastništvo, ki je bilo morda lastništvo posameznih ješ. Fužini v Kamni gorici in Kolnici s 5 oziroma 4 vigenjci sta bili 1579 razdeljeni na netočno določljivo število deležnikov. Po delitvi na oseminštiridesetine pred sredo XVIII. stoletja je v Zg. Kropi opazna delitev posesti na 28 deležnikov s 15 takimi, ki so imeli le po en delež ali oseminštiridesetino fužine. Večjega grabljenja deležev v eni roki v Kropi ni bilo. Od razdrobitve deležev na oseminštiridesetine ni noben fužinar prišel na več kot 15 deležev, a tolikšna posest ni trajala dalj kot en rod. Proti koncu fužin ni imel v Kropi noben fužinar več kot 10 deležev obeh fužin skupaj. Tako razrahljano in na tretjino nekdanje denarne vrednosti razvrednoteno posest je mogla 1894 ustanovljena Žebbljarska zadruha razmeroma lahko kupiti, ko je potrebovala vodno moč, vigenjce in Spodnjo fužino, medtem ko je Zgornja fužina prej opustela.

Žebbljarstvo je vplivalo na drobitev fužinske posesti le tam, kjer je bil njegov začetek v XV. stoletju ali blizu tega časa. Med posredne vzroke drobitve smemo šteti tudi kakovost rude, ki je dajala mehko, kovno železo, prav primerno za kovanje žebeljev, manjša izdatnost, številnost in raztresenost rudnih nahajališč, iz katerih so fužinarji s posebno prizadevnostjo — nekateri so rudo kopali — upali izbiti kaj več, skratka, tudi naravni pogoji so vplivali na drobitev fužinskega deležništva.

TRŽIČ

Drugačen nastanek, organizacijo in družbene odnose nam kaže tržiško žebbljarstvo. Po ljudskem izročilu izvira njegov začetek v prvi polovici XIV. stol., toda zgodnje črtanje je v nasprotju z dosedanjim znanjem o zgodovini našega žebbljarstva; posebno dvoimen je zaključek izročila, da so se naseljenci, po rodu Korošci, izpod tostran Ljubelja kot žebbljarji zatekli ne le v Tržič, marveč tudi v Kropo in Železnike, s čimer se razlaga podobnost govora v teh krajih z bo-

rovskim narečjem. Kaj bi k pojasnitvi tega vprašanja mogla prispevati jezikoslovje in etnologija, če se ne bodo našli drugi viri?

V Tržiču, kjer ni bilo rude, so naseljenci začeli izdelovati na roko drobno železno blago in žebelje iz koroškega železa. Za to imamo zanesljivo sporočilo iz 1544, ki navaja začetek takega kovanja blizu 1444 s pristavkom, da ima Tržič najstarejše žebbljarne, hkrati pa poroča tudi o novih kranjskih in koroških žebbljarnah, ki so bile postavljene in stalno delajo lep čas (ein gut Zeit) sem, namreč od 1544 nazaj. Trditev o časovnem prvenstvu tržiške žebbljarije se nanaša morda na omenjene nove žebbljarne (Nagelschmieden), morda pa vključuje v časovno primerjavo vse kranjske in koroške fužinske manufakture in loško cehovsko ter drugo mestno žebbljarstvo, čemur bi morda tudi mogli pritrditi, če je žebbljarstvo v Železnikih nastalo po 1444. letu in če izdelovanja žebeljev za podkve, ki so jih najbrž v Železnikih že prej kovali, niso šteli za kovanje žebeljev, ampak za podkvarstvo.

Po zgoraj omenjenem viru iz 1544 so bili Tržičani še sredi XVI. stol. povečini (mehr Teil) žebbljarji, »cevarji«, in kovači za razne majhne predmete in so svoje izdelke tvorili čez Bačo proti morju in na Videm (Udine). To pot je vlada ravno tedaj prepovedala in jo šele 1550 s ferdinandejskim rudarskim redom spet dovolila. Cene na primorskem in beneškem trgu pa so kvarile koroške in kranjske žebbljarne, ki so Tržičane hudo pritiskale. Tržičani so pač omagovali kot prej cehovski in drugi mestni žebbljarji pred konkurenco fužinskih manufaktur, ki so imele lastno železo in — kakor opravičeno mislimo — cenejšo, proti cehovski manj cenjeno in bolj izkoriščano delovno silo. Potem ko je Andrej Peez po še ne 30 letih obratovanja opustil majhen, kolniškemu približno enako

Ješarski vigenjci v Kamni gorici

velik plavž v Čadolah nad Tržičem ob Bistrici, ki ga je postavil o. 1565, so tržiški žeb-ljarji pač izgubili pogum, da bi tekmovali kakor prej na osnovi koroškega železa, in so verjetno deloma odšli (ali ima ustno izročilo tu svoj vir?) v vigenjce pod Jelovico in v Železnikih, doma pa so se preusmerili na izdelovanje posode iz kovane pločevine, za katero so jemali koroško železo in uporabljali svoja vodna kladiva, ki so jih imeli od plavža. Valvasor jih je opisal kot kotličarje. Kako tehtno in uspešno je bilo njihovo novo prizadevanje, priča njihov 1656 prvič omenjeni, 1719 potrjeni kovaški ceh, v katerem nastopajo sekirni in kosarski mojstri.

Tudi tržiški žeb-ljarji XV. stol. so imeli, kakor po pravici domnevajo, že kmalu neko cehu podobno, sicer nikjer omenjeno združenje pod patronstvom obeh gospostev, ki je pač urejalo skupne in medsebojne koristi ter odnose med posameznimi majhnimi, kovačnicam cehovskih mojstrov podobnimi obrati; v zgoraj omenjenem kasnejšem kovaškem cehu pa jih ni bilo. Domnevo o takšnem prvem tržiškem kovaškem združenju podkrepljuje povzdiga Tržiča v trg 1492, pri čemer so dobili prebivalci meščanske pravice manjšega obsega; imenovali so se meščani, purgarji (Burger) in so se smeli združevati.

Kasnejše tržiško necehovsko najemno žeb-ljarstvo je priklical na plan splošni razmah žeb-ljarstva v XVIII. stol. 1782 se omenja graščinski vigenjce; v drugem, po podjetniku Klandru imenovanem, večjem, pa je kovalo kar 60 žeb-ljarjev, med njimi Kropar Karl Gašperin, roj. o. 1750, ki je ušel 1781 fužinarju Pogačniku z dolgom 81 gold. in ga je gospodar zaman zasledoval, da bi ga dobil nazaj v odslužitev dolga. Tudi druga žeb-ljarska imena iz Kroke in Kamne gorice kakor Arnež, Feman, Jerala, Kavčič, Kralj, Pegam, Pibrovec, Praprotnik, Pretnar, Resman, Šlibar itd. so se tedaj pojavila v Tržiču. Imen iz Železnikov nismo zasledili. Iz Klandrovega vigenjca pa so pobegnili nazaj v Kropo in Kamno gorico vsi žeb-ljarji v noči od 29. na 30. marec 1811, ko je v kovačnici nasproti njihovem vigenjcu nastal požar, ki je upepelil 151 hiš in vzel življenje 75 Tržičanom. Graščinski vigenjce so prenesli v Čadole, kjer je bil nekoč plavž; Janez in Jurij, sinova Gregorja Šlibarja iz Kroke, u. 1899, sta bila v njem zadnja tržiška žeb-ljarja.

FUŽINSKA ŽEB-LJARSTVA,
NASTALA V DRUGI POLOVICI XVI. IN XVII. STOLETJA

Od dosedanjih žeb-ljarstev, katerih začetek sega pod konec srednjega, ali v prva deset-letja novega veka, je kolniško ugasnilo

kmalu po 1650, potem ko je s plavžem vred počivalo presledkoma že od konca XVI. stol. Verjetno so se preselili žeb-ljarji v Kamno gorico ali se lotili česa drugega. Pred novim zagonom žeb-ljarstva v XVIII. stol. je dobila kranjska dežela v drugi polovici XVI. stol. nove vigenjce pri istočasno postavljeni fužini v Zagradcu na Krki in v XVII. stol. fužine in vigenjce v Hotavljah in v Čabru.

Vsa ta nova fužinsko-žeb-ljarska podjetja so od začetka kot last posameznikov ustanovili ali sodelovali pri njih ustanovitvi gorenjski fužinarji ter fužinski delavci iz krajev, kjer so od srednjega veka dalje kovali žeb-lje. Iz Bohinja, o katerem bomo spregovorili kasneje, so v te fužine hodili delat kovači pri kladivih, pečniki in vodárji, iz Železnikov, Kroke in Kamne gorice pa so tja pošiljali tudi žeb-ljarje, ki so se še kasneje dopolnjevali od ondod.

Zagradec ali Fužine pri Ambrusu ob Krki z nahajališči železne rude podružnice in bobovca in z vodno silo Krke je bil prva naselbina podjetnega fužinarja iz Železnikov, Kamne gorice ali Kolnice, kakor kaže njegov priimek Warl, ki ga v tistem času nahajamo v vseh krajih. Leta 1569 je bil tu lastnik Luka Warl, za njim pa (sin?) Janez Warl. Žeb-ljarstvo se omenja tu s pristavkom, da se žeb-lji razpečavajo po Dolenjskem; pozneje so se zagraški žeb-lji srečavali na bližnjem Hrvaškem s koroškimi izdelki in izzivali spore z Ungnadovo manufakturo v Labotski dolini. Uvrščali so se v splošni kranjsko-koroški sortiment, pa imeli krajevne posebnosti dela in izdelka, ki so se kazale tudi v nekoliko drugačnem načinu plačevanja žeb-ljarjev, razvidnem v »historijski knjigi« (Historienbuch) iz nekako 1630 o žeb-ljih štirih kranjskih fužin. Čabra in Hotavelj v tem seznamu še ni, Kolnica pa ni več štela.

Poreklo zagraških fužinskih delavcev in žeb-ljarjev razodevajo njihova, 1690 zapisana imena Kofler, Hrovat, Korošec, Bodlaj, pozneje Semen, Vidic, Kustel; lastnik 1754 je bil Janez Jurij Toman, rojen v Radovljici (ali Kamni gorici?), za njim pa Janez K. Toman, sin prejšnjega, ki je za Kapusi iz Kamne gorice (1693) kot edini žeb-ljarski fužinar dobil o. leta 1777 plemstvo.

Leta 1783 je bilo pri zagraški fužini osem žeb-ljarskih ješ s 34 nakovali za ravno toliko parov žeb-ljarjev; med njimi je od 1781 kovalo 37 na novo najetih Gorenjcev. Da bi varovali gozde, so 1790 na ješah in v cajnarici žgali premog, ki se pa ni obnesel. Ko je leta 1800 kupil Zagradec Jožef Toman, je takoj pomnožil število ješ na (pač ne, kot piše Mülner: za) 12 ješ, pa je v denarnih težavah

l. 1802 delal za založnika Martinčiča v Železnikih, ki je prevzel zagraški trg. Že od leta 1796 so se bližali žebjarstvu hudi časi in l. 1802 je prešel Zagradec v last Lazarinijev do 1854. V tem času so jeli žebjarji kupčevati na svojo roko in so dobivali železo od trgovcev iz Ljubljane, izdelke pa prodajali na sejnih. Müllner je med leti 1880 in 1890 videl še šest ješ s 30 nakovali, pri katerih so prva leta po 1900 še kovali.

V Hotavljah ob Blegaščici, 15 minut nad njenim izlivom v hotaveljski potok, je bila Cornionova fužina, ki je l. 1643 prvič prišla v loški urbar in je plačevala med drugim od dveh brescianskih kladiv 5 gold., od cajnarice 2 gold. in od vigenjca 1 gold. ter je zaposlovala 10 parov žebjarjev. Po takrat običajnih merah naprav menimo, da je vigenjc imel 2 ješi s po 5 nakovali. Delovala pa ta fužina že 1667 ni več, a v aktih tega leta se imenuje Janez Kapus iz Hotavlj, čigar oče je bil fužinar v Kamni gorici. Müllner, ki o tem piše v svoji knjigi na str. 521 in 645, meni, da je ta fužina predelovala rudo v tako imenovani slovenski peči in da je okoli leta 1660 prenehala z delom. Rudo so potem od tod vozili v Železnike.

V Čabru, zrinjski posesti na kranjskih tleh, je Peter Zrinjski postavil fužino sredi XVII. stol. in dobil delovno moštvo iz gorenjskih podjetij, okoli l. 1665 zlasti iz Železnikov, ki so bili tedaj v hudih prepirih z višjim rudarskim sodnikom Rosettijem. Kmalu po ustanovitvi je Zrinjski odtrgal Čabar z okolico od Kranjske, bil pa obenj, ko so ga zaradi upornišтва obsodili in l. 1671 usmrtili. Posestva je prevzel erar, ki je upravljal čabarsko fužino večino časa iz Idrije, dokler ni okoli l. 1785 prešla v zasebno last in kmalu ugasnila.

Osnova fužine je bila dobra ruda bližnjih hribov, bogati gozdovi in potok Čabranka. V bližini plavža je stal vigenjc z dvema ješama in za 10 parov žebjarjev. Priimki le-teh, zapisani l. 1783, se glase Arh, Čop, Gosar, Jelenc, Kavčič, Magušar, Rozman ipd. in so tam deloma še danes rodbinska imena. Poleg žebjev sredozemskega sortimenta je čabarska fužina dobavljala tudi palično železo. Blago so podložniki na svojih konjcih na račun tlake tovorili na Reko in v Bakar, od koder so nosili za erar sol iz italijanskega pristanišča Barlette, ki so jo spravljali v Kvarner bakarski ladijski patroni; v nasprotni smeri so prevažali čabarsko železino.

Predzadnji čabarski upravitelj Janez Alojz pl. Kappus je služboval v Čabru 30 let in leta 1781 stopil v pokoj. Več let je vodil upravo iz Idrije tudi učeni Hacquet,

ki se mu moramo zahvaliti za vrsto tehničnih podatkov o delovanju čabarskega plavža; te je priobčil Müllner.

BOHINJ

Srednjeveški Stari Fužini in novoveški iz l. 1547 na Bistrici v Bohinju z njunima žebjarijama uvrščamo morda napak v XVII. in XVIII. stoletje. Žal pa nimamo za bohinsko kovanje žebjev zgodnejših podatkov kot iz Valvasorja, da v Stari Fužini (Na starm Kladue) izdelujejo mnogo žebjev, za l. 1674 za izvemo iz Müllnerja, da sta obe fužini upali izdelati na leto 700 tovorov žebjev, 100 tovorov manj kot v Železnikih ali v Kropi. Potem nimamo do Zoisa in Hacqueta poročil o bohinskem žebjarstvu. V Bohinju so imeli prejšnji lastniki navado, da so ob odhodu posesti vzeli listine s seboj. Čudno bi bilo, če Bohinj ob enaki rudi in tehniki z najbližjo prastaro tovarniško zvezo na Bačo ne bil koval žebjev, kakršne so dobavljale v Benečijo fužine okoli Jelovice. V pičlih podatkih pred Valvasorjem pa je omenjena le trgovina iz Bohinja z železom in jeklom v palicah.

Kovaška hišica pri Strojcu v Železnikih

Zoisi so bili v Bohinju od l. 1750 do 1868. ko je kupila fužini Kranjska industrijska družba. Ta je po požaru l. 1890 na Bistrici opustila bohinske obrate, medtem ko so vigenjske ješe ugasnile že prej. Že za zadnjih Zoisov so kovali žeblje le kot hišna obrt.

O bohinskem žebbljarstvu moremo povzeti po Müllnerju in po Zoisovem gradivu na kratko tole: 1769 je bilo v Stari Fužini 37 moških in 7 ženskih mojstrov z 22 moškimi in 21 ženskimi hlapci, na Bistrici pa v enem vigenjcu s 5 ješami 11 moških in 9 ženskih mojstrov s 7 moškimi in 13 ženskimi hlapci. Bistriški žebbljarji so se do 1777 pomnožili za 5 parov. Pri vsaki fužini je bil kot član pomoznega obratnega osebja števec žebbljev.

Poprečni letni skupni zaslužek mojstra in hlapca ali žebbljarskega para v 230 delovnih dneh je bil 44 gold. in 50 kr., torej dobrih 11 kr. na dan. Povečali so si ga kovači z nabiranjem železa iz žlindre (pobírovne), z delom pri pečeh in drugod. Hacquet poroča o manipulacijah, s katerimi sta se okoriščala upravitelj in žebbljar vzajemno, ker je izdatni tarifni obračunski kalo dovoljeval žebbljarju, da je iz »privancanega« t. j. manj porabljenega in po splošnem stoletnem, torej upravičenem mnenju prisvojenega železa o prostem času izdelal z gospodovim ogljem »avanzo« žeblje, ki so bili navadno lepši od gospodu prinesenih. Privancane žeblje mu je upravitelj prodal v Italijo ali drugam, izkupiček pa sta si delila.

Zoisovi opisi delovanja fužinskih naprav in organizacije uprave so ne le zanimivi, ampak tudi strokovnjaški in zanesljivi. Nas zanimajo domača imena žebbljev sredozemskega sortimenta in druga: kanauzi, podruizi, zhesini, po trjé, po stierje, po ssedem, ledlarji, oslizhi, katordezhi; wibenz (vigenje), scheblar, jescha, zainar, zainarza, pezhnik (topilec, plavec), kovazh (Hammerschmied), braschkar (čuvaj pri kolpernih), kakršnih iz tega časa nimamo od drugod.

BELA PEČ IN KAMNIK

V Beli peči je bila fužina, ki je iz koroškega surovega železa s tremi kladivi treh lastnikov delala jeklo in železo v palicah. Vigenje pri fužini s tremi ješami in 15 nakovali za 15 parov žebbljarjev je izpričan za drugo polovico XVIII. stoletja. Leta 1780 ga je imel v lasti posestnik enega od kladiv in je naredil to leto 316,14 ct. žebbljev sortimentov, ki so šli po Kanalski dolini (Canale di ferro) mimo koroških žebbljarn v Italijo.

V Kamniku je pričel 1737 ob Bistrici obratovati plavž Franca Jožefa Žigana iz Kamne gorice, čigar oče, kamnogoriški fuži-

nar, je bil doma v Kropi. Gradnji nove fužine, najbolj pa žebbljariji, so nasprotovali Žiganovi nekdanji rojaki, manj pa Železnikarji. Pomagala mu je izjava Michelangela Zoisa, da on sam upa letno prevzeti tisoč barigel žebbljev, ne da bi trpele fužine nasprotnikov. Žigan je dobil obratovalno dovoljenje, a njegova vigenjca ob Bistrici skupaj 15 ješami in 45 nakovali sta izdelala n. pr. 1764 le 450 barigel žebbljev v teži 845.000 funtov, 1782 pa Žiganov naslednik Urbančič iz Železnikov 419 barigel žebbljev. Zatem so vodili žebbljarijo po vrsti Urbančičeva vdova, oba Codellija, oče in sin, in nazadnje ob opuščanju plavža Andrioli do 1854, ko je vse naprave kupila država za smodnišnico. Žebbljarji so v manjšem številu prenesli obrate proti Mekinjam, še nekaj časa nadaljevali obrt in ostali v ljudskem spominu z imenom »takalájevci«. Kot žebbljarje so jih vsi imeli za Kroparje. Tudi izdelki Žiganovih žebbljarn so bili sredozemski sortimenti.

POSTÉROVCI IN JESARJI

Kakor kukavičja jajca v gnezdi ostarevajočih fužinskih manufaktur so bili žebbljarji, ki so se osamosvojili ob nakovalu, in prišleki, ki so želeli trgovati z žebblji. Spočelo jih je v drugi polovici XVIII. stoletja načelo svobodne trgovine. Od kod ime *poštérovci* (tudi póšterji, Posterschmiede), se ne more dognati. Fužinarji so se pritoževali čeznje, oblasti so zavračale vloge, ki so merile na to, da bi fužinarjem še dalje ostal žebbljarski proizvodni in prodajni monopol, ki so ga dotlej imeli neokrnjenega. Če pošterovci niso dobili železa pri domači fužini, so ga kupovali na Savi, v Bajtišah onstran Ljubelja ali drugod. Oglje so jim dajali kmetje, ker se je krhal tudi ta fužinski monopol. Mestni trgovci so jim dajali predujme na žeblje in jih podpirali s kreditom za nakup ješ ali posameznih delovnih prostorov, nakoval ali panjev. Vedno se je dobil fužinar, ki je rad kaj prodal, ali hčer oženil; v potrebi pa so pošterovci kupovali tudi fužinske deleže. Kmalu so tvorili nov sloj med fužinarji in žebbljarji, a stopnice, ki so vodile navzgor, so peljale še hitreje navzdol in včasih se je znašel pošterovec-fužinar spet za nakovalom.

Število pošterovcev se ne da točno ugotoviti, morda se je gibalo v Kropi od 10 do 15 podjetnikov, ki so imeli po par, do pet, redko več kakor za ješo kovačev. Svoje kovače so oskrbovali z železom in ogljem, nekateri so odprli tudi majhne štacune in dajali živila in drugo drobno blago na upanje, na zapis ali na »bukuce« ter tako dvojno oku-

šali kovaške navade in nazore pa tudi spoznavati težave in sladkosti gospodarjenja v kraju, ki ga je življenje prehitevalo.

Mali pošterovci so pri svoji ješi, med svojimi najetimi žebjarji, tudi sami kovali, v večini pa so doma — veliko jim je bilo do svoje hiše ali hišice — preštevali, prebiral in pretehtavali prinesene, včasih tudi skrivaj odkupljene žeblje, ki bi jih moral dobiti drug gospodar, zapisovali tavžente, stave in »vurfe«, šteli evanegarce, zeksarje, firarje in solde, delali in brisali »kolesa in rise« — znake za števila, spravljali žeblje v barigle, sodce in zaboje, ga devali v bisage, se pripravljali na tedenske in letne sejne ipd.

Ješarji so bili nefužinarski lastniki posamičnih ješ, ki jih je v nekaterih primerih rodbina imela v posesti že par in več rodov. Ješar je koval z družino pri lastni ješi, ki je bila vedno čim bliže hiše. Nekateri so bili prej mali fužinski deležniki, ki so prodali fužinske dneve, obdržali pa vigenjce ali ješe, pri katerih je družina služila kruh. Ješarji so posebnost Kamne gorice, kjer je rodbina Tomanov okoli srede XIX. stoletja pokupila večino fužinskih deležev, pa kmalu opustila obratovanje. Od pošterovcev, ki jih v Kamni gorici skoraj ni bilo, se razločujejo ješarji v tem, da niso zaposlovali najetih žebjarjev, ampak samo svojo družino in morda najbližje sorodnike, a gospodar, ki je za vse vodil račun in blagajno, je bil oče; če ga ni več bilo, pa mati. Ješar je oddajal žeblje poljubnemu fužinarju ali trgovcu v Kropi ali Kamni gorici, recimo nekdanjemu pošterovcu, ki se je dvignil, da je bil sam trgovec; obračunavala sta mesečno. Krepkejši ješarji so vzdrževali zalogo železa sami v svoji hiši in so z gotovino kupovali tudi življenjske potrebščine, šibkejši so se vzdrževali s predujmi na žeblje in z »bukucami«. Nekateri ješarji so vrsto let oddajali žeblje istemu kupcu. Verjetno so bili ješarski žebli lepši od blaga najetih žebjarjev, ker je ješar pazil na svoj sloves in je svojo zahtevo pri članih družine laže uveljavil. Ješarje je štel narodni gospodarstvenik za hišno obrt. Tudi se niso radi dali prepričati, da so dolžni plačevati zakonite prispevke za nezgodno in bolezensko socialno zavarovanje.

Izdelki kamnogoriških ješarjev so bili deloma še v XX. stoletju izključno sredozemski žebli »satamenti« (sortimenti) z imeni, kakor jih je v Bohinju uporabljal in zapisal Žiga Zois. Proti koncu so jih začeli odrivati v pozabo žebli za male in normalne železniške tračnice, kladevca (kladuca, tračniki), s katerimi so se poslovili zadnji kranjski žebjarji iz Kamne gorice, ko odhajajo v pokoj.

KMECKO-KAJZARSKA HIŠNA ŽEBLJARSKA OBRT

Ko so se v XVIII. stoletju razrahljale prepovedi glede obrtništva na kmetih, se je v času splošnega gospodarskega zagona začelo hišno obrtno žebjarstvo na Beli pri Kranju. Točnih podatkov o času, bližnjih povodih začetka in o obsegu pojava pač nihče ne ve. Največ gradiva je zbral doslej Jernej Hafner v Kranju, doma iz Kroke, in ga priobčil v več številkah »Gorenjca« 1915 pod naslovom Ostanki žebjarstva na Kranjskem. Tedaj je na Zg. in Sr. Beli blizu Preddvora kovalo žeblje še 10 kovačev in kovačic, Janez z Bele pa je v prvi svetovni vojni prišel kovat v Kropo v vigenjce na Placu k Jurijevi ješi. Hafner šteje belsko žebjarstvo kot hišno obrt, ker je vsaka hiša, razen takrat ene, Ferbežarice, trgovke z žebli, ki ji je kovalo 5 kovačic. Hafner sklepa po enakosti tehnike, da so tod zasejali žebjarstvo Kroparji, ki so uporabljali »töpo« namesto »kobile«; ta je bila v rabi v Kamni gorici in nekoč v Železnikih. Tudi so nekako do 1870 hodili na Belo kovat posamezni Kroparji. Največ žebjarjev je bilo na Zg. Beli, okrog 1890.

Hiša št. 31 (stara numeracija) v Kropi, podrtja 1953 zaradi razširitve ceste. Lastniki so ji bili od 1705 fužinarji (po vrsti): Pravica, Jenič, Pegam in Pavlič, ok. 1826 ogomošter (Obermeister) Spodnje fužine Matija Škrība iz Sveč, za njim podjetni Magušarji, prvi Lovrenc Magušar, Škribov zet

leta še kakšnih 70, na Srednji polovico manj. Delali so tedaj »žbice« ali »romarice« t. j. žeblice za čevlje in »coklarje« in so se imenovali »žbičarji«, medtem ko so kdaj prej delali tudi žeblice drugih vrst. Nekateri Beljani so kovali tudi manjše stavbne žeblice »ta okrogle« na pet in šest »žvakov«. Kovali so posamič kot v Kropi in niso poznali kovanja v dvojce kakor drugod. Cajne so kupovali v butaricah po 25 kg (50 funtov) v Kranju, od koder jih je nabavljajal svojim najetim kovačem »hautman«, kakor je bila Ferbežarica. Oglje si je preskrboval kovač sam. Jedi niso kuhali v »fržini«. Žeblice so prodali doma ali v prodajalnah okoli in pa Kroparju Miklavžu Magušarju, ki je vsak ponedeljek prihajal na svoj štant v Kranj. Kot on je imela štant tudi Katarina Šolar iz Kroke, r. Lazar, v Kamni gorici; njeno mesto je bilo pod velbom pri trgovini stekla nasproti cerkve. Beljani kot kmečki ljudje so večji del leta opravljali živino in polje, pozimi pa so kovali. Bolj pravi žbičarji, ki so imeli premalo polja, so pa poleti in jeseni nabirali gozdne sadeže kakor borovnice in gobe ter opravljali razne dneve.

Vojščanske žebjarje je opisal Janko Jovan v Domu in svetu 1903. Njihovo zgodovino navezuje na žebjarstvo v Kanomlji pri Idriji. Tisti čas je kovalo na Vojskem še 35 družin s 150 do 200 glavami. Kovačnice so podobne majhnim kletem, meh na ročni ali nožni pogon stoji za majhnim ognjiščem. Žebeljnica ni uprta v topo, ampak leži na kobili, kjer jo drži kovač z roko. Vojščanski izdelek so čevljarski žebli »romarji«, »cvikarji« in »jagrovski« pa podkovniki za podkvice ter »volovniki« in »konjaki« za živino. Ena družina naredi na dan 2000 do 3000 žebeljev, vsi skupaj pa na leto 8 do 10 milijonov, ki jih domači trgovci razpečajo po Kranjskem, Tirolskem, Primorskem, Istri in Dalmaciji. Kovanje traja na Vojskem le preko zime.

Hafner in Jovan navajata v svojih poročilih še Kanomljo, Koroško Belo, Mekinje, Kočevsko in Vipavsko kot nekdanje žebjarске kraje, ne da bi dala o njih kaj več podatkov.

SPLOŠNI POGLEDI NA KRANJSKO FUŽINSKO ŽEBLARSTVO

Za cehovskim najzgodnejše je bilo in najdalj je trajalo žebjarstvo pri plavžih, ki so vigenjcem pripravljali pod fužinskim kladivom cagle, v nadaljnjem postopku pa iz caglov v cajnaricah vlekli cajne ali šibike, ki so jih žebjarji prekovali v žeblice. Železar — individualni lastnik ali deležnik fužine — je bil hkrati žebjarski podjetnik. Žebli iz

1830 () 1830

59

SPECIFICATION,

Wie viel von jeden Sortiment 1000. Stück
Nägel im Gewicht halten, und dafür Arbeit
Sohn bezahlt werden solle.

SORTIMENTEN	So viel Stück.	Fellen wägen Pfund.	Hieron ist Arbeits - Lohn zu bezahlen.	
			fl.	fr.
Castignoli von Centen sortierte Baar			1.	30.
Ottanta Pianetti	1000.	80.	1.	
70. Tratti	1000.	70.		40.
70. Grossi	1000.	70.		40.
4. Tratti	1000.	40.		36.
4. Grossi	1000.	40.		36.
3. Tratti	1000.	30.		30.
3. Grossi	1000.	30.		30.
2. Tratti	1000.	20.		24.
2. Grossi	1000.	20.		24.
1½. Tratti	1000.	15.		20.
1½. Grossi	1000.	15.		20.
Canalli Tratti	1000.	10.		18.
Canalli Machatti	1000.	10.		18.
Gandolini	1000.	10.		18.
Quef - Nägel, oder Chiodida Cavallo	1000.	8.9. bis 10. n.		20.
	¶ 2		Sor-	

Str. 59 iz koroškega fužinsko-žebjarskega reda (Hammer-Nägel-Schmied- und Drat-Ordnung in dem Herzogtum Kärnten 1759) z naštevanjem imen, tež in žebjarskih plač sredozemskih satomentov, veljavnih tudi na Kranjskem

njegovih cajnov so mu večali zaslužek pri železu in ga, ko se je ta zmanjševal, podaljševali, kar je bilo ob kopnečih zalogah rude posebnega pomena. Bili so časi od srede XVIII. stol. dalje, ko se predelovanje rude zaradi zastarelih naprav ni več toliko znalo in je izgube pri plavžu pokrivala žebjarja. Tudi gledano na splošno krajevno korist in na dohodke erarja ni bilo vseeno, ali se je iz fužin vozilo železo ali še enkrat dražji žebli, ali je živelo od fužine 100 ali pa od fužine in hkrati vigenjcev 300 ljudi. Razumljivo je, da so se vse fužine, ki so le mogle delati iz svoje rude mehko, žilavo žebjarsko železo, oprijele v XV. in XVI. stol. žebjarstva takoj, ko se je pojavil obsežni izvozni trg zanj, o kasnejših pa vemo, da so postavljale plavže in kladiva zaradi vigenjcev.

Starejše fužine okoli Jelovice (Železniki, Kropa, Kamna gorica s Kolnico in deloma Bohinj) so začele že sredi XVI. stol. v daljših presledkih, po lastni ali tuji zamisli ustanavljati in deloma tudi upravljati nove fu-

žine in jim priključevati žebjarstva. Novih fužin je bilo toliko kot starih (Zagradec, Čabar, Kamnik in v XVII. stol. nekaj časa tudi Hotavlje) in so tudi na nek način podaljševale življenje starim fužinam. Preko številni živeli v njih je stoletja dobival zaposlitev v oddaljenih novih fužinsko-žebjarstvih podjetjih z enako tehnično ureditvijo.

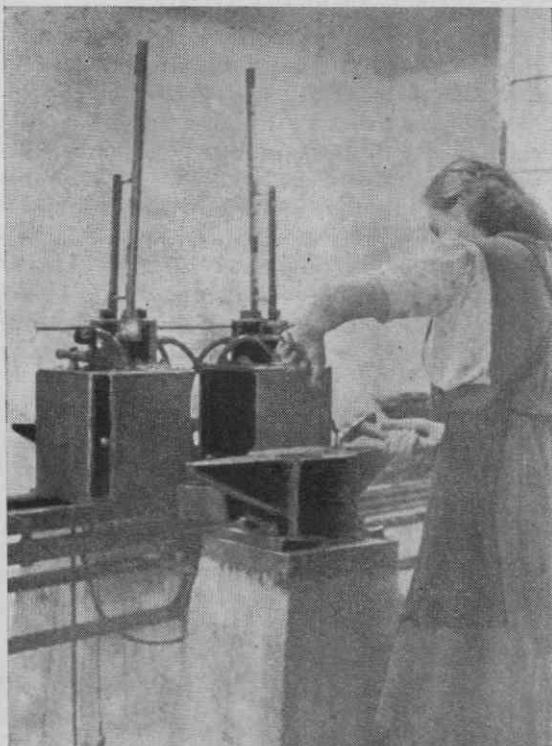
Med »starimi« na eni in »novimi« fužinami na drugi strani so bili ob zunanji podobnosti bistveni sociološki razločki in pogojenosti. Že čas med ustanovitvijo najmlajše stare fužine, ki si ga mislimo okrog 1400, in najstarejše mlade fužine o. 1560, je opravil v družbenem razvoju svoje. Stare fužine so ob ustanovitvi prejele in v vidnih sledovih do konca ohranile znake srednjeveškega prvotnega družabništva topilcev, ki so v XIII. in XIV. stol. poznali šele peč (Dovje), ki se ji je potem pridružilo kladivo (Furlani v Železnikih), iz česar je nastala poznosrednjeveška fužina. Ob njej so zrastle potem žebjarne — vigenjci in zaradi vigenjcev cajnarice. Topilna — volkova peč, pozneje plavž in veliko kladivo — norec za cagle sta ostala družabniška — deležniška, druge naprave (fužinice — cajnarice in vigenjci) so bile individualna lastnina posameznih fužinarjev; privatizirana je bila tudi tako prodaja železa in žeblicev kakor nabava rude in oglja, ta seveda s pridržki vladarskih regalij.

Po 150 letih takšnega razvoja v smeri kapitalizma, ki so potekla od približnega časa po ustanovitvi zadnje srednjeveške fužine, niso bile nove fužine od srede XVI. stol. dalje več deležniške, kakor so bile in ostale stare fužine, temveč so bile in ostale te nove fužine vsevprek enolastniške, kakor je pritikalno zgodnjemu in še bolj vsakemu naslednjemu meščanskemu kapitalizmu. To se razume še bolj za žebjarne, ki jim dajemo ime manufakture zgodnjega kapitalizma, in za cajnarice, enako pa tudi za fužino, pod katero mislimo v ti zvezi vedno na skupek volkove peči in velikega kladiva.

Poročila o postopni drobitvi fužinskih deležev na najmanjše dele — osemindesetine, o rasti in padanju števila deležnikov, o zbiranju fužinskih deležev v rokah maloštevilnih mogotcev, o obratnih primerih gibanja deležev ipd. nas prepričujejo o živahnem gospodarskem vrvenju v starih fužinah, na katerega je odločilno vplival trg žeblicev. Zanj so se zanimale desetine fužinskih deležnikov — gospodov in stotine žebjarjev in fužinskih kovačev pod visokimi škodlastimi strehami kvartirjev, v katerih so zgoraj bivali gostóvi-delavci, spodaj pa hišarji — gospodarji.

FUŽINSKI DNEVI

V »obdelovanju dni« v starih fužinah so se vrstili fužinarji po stoletnem redu. Osem deležnikov zgornje ali spodnje fužine v Železnikih l. 1501 je imelo na voljo uporabo fužino teoretično vsak 35 dni ali skupaj 280 dni v letu. Zaradi popravil, pomanjkanja rude in drugih zamud je bilo praktično mogoče obdelati skupno recimo le 240, vsak deležnik torej 30 dni, porazdeljenih na tedne, pač med letom. Podrobnih zapiskov vrstnega reda iz prvega časa ni, kakor tudi ne, če so bili vsi deleži še ali že enako veliki. Ko se je 1568 ali prej zvišalo število deležev vsake fužine v Železnikih na 16 deležev, je na en delež ali deležnika, če so vsi imeli po en in enak delež, padlo število dni od 30 na 15 na leto. Pri številu 48 deležev, znanem prvič 1743, je število dni enega deleža padlo na tretjino iz leta 1568, torej na 5 dni, pri čemer je ostalo. Teh 5 dni, če se niso kakšno leto ali mesec zaradi višje sile skrčili na 4 ali celo 3 dni, je fužinar z enim deležem imel pravico v letu »obdelati«, se pravi zanje tri- do petkrat uporabiti za svojo rudo volkovo peč in za izkovanje volkov v cagle veliko fužinsko kladivo, toda ne vse dni zaporedoma, temveč razdeljeno na določene tedenske vrste (Reihenwochen). Kdor je danes

Navodobno, še ročno pobijanje žeblicev v Kamni gorici. Platinčarji, žebli za gojzerice, se umikajo zadnji — gumiji

topil rudo, je prišel jutri na vrsto za kovanje caglov, ko bodo že zasipali peč z rudo naslednika. Ko bo prvi pojutrišnjem že vlekel cajne, bodo drugemu kovali cagle, tretjemu topili rudo itd. Delo peči in drugi dan delo kladiva za istega deležnika se je štel kot delo *enega* dne. S tem *enim* dnem je deležnik obdelal tolikšen del svojega fužinskega deleža, kolikorkrat bo predvidno ali po obračunu prišel s svojim deležem to leto na vrsto za takšno *enodnevno* obdelavo deležnega dne, ki je v resnici trajala dva dni.

POGLED NA OSKRBO KOROŠKEGA ŽEBLJARSTVA Z NAPRAVAMI IN ŽELEZOM

Kakor pogrešamo za prikaz kranjskega žebjarstva več gradiva, raziskav in primerjav na polju gospodarstva, tehnike, družboslovja, ljudske kulture, jezika ipd., tako in še bolj se pozna to pomanjkanje pri Koroški. Na srečo imamo pri roki uradno zanesljiv seznam koroških kladivarskih fužin, žebjarin ipd. z imeni lastnikov iz 1759, po katerem prinašamo v zgoščenem izvlečku našemu žebjarstvu podobne pa vendar lastne koroške značilnosti kot primerjalno gradivo.

Narava in gospodarska politika sta odredjali koroški trgovini že od srednjega veka smer na jug. Koroško, nekdanj kot »nòriško« sloveče železo iz Hüttenberga si je na poti skozi »deželo kladiv« postavilo stotino predelovalnih fužin, med njimi 39 cajnaric oziroma cajnariskih kladiv na strežbo 82 žebjariskim ješam s 410 nakovali za ravno toliko parov kovačev. Cajnarice in ješe so bile zlasti v Kanalski dolini, ob Dravi niže Špitala, v srednji Koroški okoli Trga (Feldkirchna), po nekaj v Velikovecu, v Bistrici v Rožu in drugod. Na štiri cajnarske kladiva je prišlo povprečno eno večje ali veliko fužinsko kladivo (balos v Tržiču, Wallosch na Koroškem), poleg teh pa še nekaj največjih in veliko število v druge namene služečih kladiv.

Žebjarne (Nagel-Schmidten) niso tako izkazane, da bi vedeli kakor pri nas za število vigenjcev (mislimo, da tudi za koroške razmere smemo uporabljati koroški izraz »vigenj« za kovaško in torej tudi žebjarstvo ješo), pač pa poznamo število ješ vsakega po-

sestnika; največ ješ enega lastnika v enem kraju je bilo 9, najmanj pa v drugem kraju ena ješa drugega lastnika. Tisti z 9 ješami je imel skupaj 16 ješ za 160 kovačev z 8 cajnaricami in z balos-kladivom. Nobena žebjarina ni bila v sklopu kakega plavža, ki jih je bilo na Koroškem poleg Hüttenberga le nekaj manjšega pomena. Za redno in zadostno oskrbovanje žebjarin s cajni so imeli Korošci v primerjavi s Kranjsko dvakratno število majhnih in večjih kladiv, predvsem pa koroško »koreniko« (Wurzen) Hüttenberg, čeprav je bila pot železa od rude do cajnov tam daljša, bolj posredna in zapletena.

Pomemben je bil močno drugačni značaj lastnikov koroških žebjarin. Zgoraj omenjeni največji podjetnik Seidner in nasledniki po imenu je bil meščanskega porekla. V Kanalski dolini je bilo v rokah petih lastnikov (treh plemiških, dveh meščanskih) enajst žebjarin z 31 ješami. Še močnejše so bili zastopani plemiči v lastništvu fužin. Koroško žebjarstvo in fužinarstvo je bilo trdno zasidrano v višjih slojih in je poznalo trše prijeme glede discipline, o čemer priča tudi navedena izdaja fužinsko-žebjarkega reda. Kako so se spremenile razmere v naslednjih burnejših časih, kakršne poznamo iz zgodovine našega kovaštva, bi razbrali iz gotovo obilnega gradiva in slovstva, če bi nam bilo dostopno. Malo primerjave dveh sosednih, po izdelovanju in trgovini žebjev skoraj enakih dežel se je zdelo koristno.

OPOMBE

Müllner Alfons, Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien. Wien 1909 (Kratika Mü). — Hammer-, Nagelschmied- und Drat-Ordnung in dem Herzogthum Karnten. Wien 1759 (Kratika HA). — Blaznik Pavle, O podeželski obrti na loškem ozemlju. Loški razgledi 1959 (Kratika Bl). — Kragl Viktor, Zgodovinski drobci župnije Tržič. 1956 (Kratika Kragl). — Mohorič Ivan, Zgodovina fužin ob Bistrici pri Kamniku, Kronika 1957, št. 1 in 2 (Kratika Mo). — Isti, Pravila bratovščine kovačev in ključavničarjev v Škofiji Loki iz leta 1678. Loški razgledi 1956, str. 103. — Isti, Zgodovina obrti in industrije v Tržiču, Ljubljana 1957 (Kratika Mo). — Verbič M., Bohinjsko rudarstvo in fužinarstvo konec XVIII. stol. Kronika 1956 str. 6. — Zontar dr. Josip, O našem starem žebjarstvu, Loški razgledi 1955, str. 85 (Kratika Zo). — Jože Gašperšič, Loški žebliji in žebjarji. Loški razgledi 1957. — Isti, Vigenje, Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije, Ljubljana 1956 (Kratika Vig). — Isti, Gorenjsko železarstvo v XIV. in XV. stol. Kronika, Ljubljana 1959. — Kurt Kaser, Eisenverarbeitung und Eisenhandel. Wien-Düsseldorf 1932. — Hans Pirchegger, Das steirische Eisenwesen bis 1564, Graz 1937. — Hans Pirchegger, Das steirische Eisenwesen von 1564 bis 1625, Graz 1939.

Dr. Kozmi Ahačiču, Tržič, in I. Ravniku v Železarni Jesenice se iskreno zahvaljujem za podatke o zadnjih tržiških oziroma bohinjskih žebjarjih.

